

2005–2009 M. EUROPOS SĄJUNGOS SANKCIJOS UZBEKISTANUI: ILIUZINIŲ VERTYBIŲ ILIUZINĖ POLITIKA

AINIS RAZMA

Vytauto Didžiojo universitetas
Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto doktorantas
El. paštas: ainis.razma@gmail.com.

Straipsnyje Europos Sąjungos sankcijų Uzbekistanui fone apmąstomos Europos Sąjungos santykių su nevakarietiškoms civilizacijomis problemos. Autoriaus nuomone, vertybinė užsienio politika įmanoma tik vienos civilizacijos rėmuose; vykdoma kitų civilizacijų atžvilgiu ji praranda moralumą ir virsta savo priešingybe – galios politika. Pabaigoje pateikiamos keturios išvados praktinei diplomatijai.

Raktiniai žodžiai: Europos Sąjunga, Uzbekistanas, vertybės, moralė, civilizacijos, užsienio politika, galia.

ĮVADAS: GALIOS IR VERTYBIŲ PROBLEMA CIVILIZACINIŲ POŽIŪRIU

Europos Sąjunga, 2005 m. įvedusi sankcijas Uzbekistanui, šiuo veiksniu siekė parodyti nesitaikstysianti su žmogaus teisių pažeidinėjimais šioje valstybėje. Sankcijos labai pakenkė ES–Uzbekistano santykiams, todėl ES galimybės jais remtis, užsitikrinant palankią aplinką savo interesams Centrinėje Azijoje¹ siekti, žymiai sumažėjo.

Kaip Europos Sąjungai suderinti ištikimybę savo vertybinėms nuostatomis su geopolitinių, ekonominių ir saugumo tikslų siekiais?

Formuluojama kaip interesų ir vertybių konfliktas ar jėgos ir moralės santykis, ši problema išreiškia vieną svarbiausių politinių

ir tarptautinių santykių teorijų klausimų ir visoje šių teorijų sferoje nustato realizmo ir idealizmo skirtį, kuri esmingai remiasi prielaida, jog vertybės ir jomis besiremianti moralė yra universalios. Tik tokiu atveju įmanoma formuluoti „arba interesai, arba vertybės“ dilemą. Straipsnyje ši problema aptarta žvelgiant iš civilizacinio požiūrio pozicijų. Kitaip tariant, konfliktiškas ES–Uzbekistano santykių epizodas nagrinėjamas taikant lyginamosios civilizacijų analizės metodą, o patys ES–Uzbekistano santykiai laikomi Vakarų ir islamo civilizacijų santykių atveju. Uzbekistanas, kaip ir kitos Centrinės Azijos šalys, islamo civilizacijai priskiriamas ne islamo religinio valstybingumo prasme, o dėl istorinės-kultūrinės tradicijos, kurioje islamo pasaulyje susiformavo specifiniai mąstymo ir pasaulėjautos būdai, besireiškiantys savotiškais socialinėmis struktūromis, tarp jų ir politinėmis.

Civilizacijų analizės sritis nėra vienalytė, joje reiškiasi keletas srovių. Svarbiausi šių tyrimų sritį formavę mokslininkai yra Maxas Weberis, Norbertas Eliasas, C. Lévi-Straussas, Louisas Dumont'as, Benjaminas Nelsonas, S. N. Eisenstadas, Michaelas Carrithersas. Kai kuriais civilizacijų klausimais rašė Michelis Foucault'as, Philippe Ariès, Haydenas White, Fredericas Jamesonas, H. D. Harootunianas bei kiti. Paminėtinas ir svarus lietuvių mokslininkų A. Andrijausko, Leonido Donskio, Vytauto Kavolio bei Algio Mickūno įnašas į civilizacijų tyrimus.

V. Kavolio² pasiūlytas lyginamosios civilizacijų analizės metodas išskiria keturias civilizacinio mąstymo plotmes:

1. Struktūros ir energijos suvokimą;
2. Tvarkos ir netvarkos suvokimą;
3. Maišto modelius;
4. Sakralios ir pasaulietinės sferos santykį.

Šiose plotmėse besireiškiantys mąstymo skirtumai lemia tai, jog skirtingos civilizacijos nevienodą reikšmę teikia laikui, istorijai, skirtingai suvokia vystymąsi, gėrį ir blogį bei, kas ypač svarbu šio straipsnio kontekste, suformuoja skirtingas vertybines-moralines sistemas, ideologijas ir politinius režimus.

Filosofas A. Mickūnas savitai plėtoja lyginamosios civilizacijų analizės metodą. V. Kavolio apibrėžtose civilizacinio mąstymo plotmėse jis išvelgia pamatinį bendrumą: keturias plotmes vienija tai,

kad jose atsiskleidžiančius civilizacinio mąstymo skirtumus nulemia skirtingas civilizacijų požiūris į pastovumą ir kaitą. Taip abstrahuodamas V. Kavolio plotmes, A. Mickūnas išryškina plačiausią, pamatinę bendriausio pobūdžio kultūrinės tapatybės plotmę – civilizacinę sąmonę. Skirtingų civilizacijų sąmonėms būdinga skirtinga architektūra, apibūdinama kaitos ir pastovumo santykiu.

Pritaikęs šį metodą, A. Mickūnas atsiskleidžia, jog Vakarų civilizacijai būdingas dialoginis santykis tarp kaitos ir pastovumo. Tai pasireiškia gėrio ir blogio sampratų santykinumu, galimybe diskutuoti dėl taisyklių tikslingumo, o jo stokojant – pastarąsias keisti. Kitaip tariant, Vakarų civilizacijai būdinga sąmonei nieko amžinai pastovaus nėra, viskas keičiasi, todėl pastoviausias dalykas yra nuolat vykstanti kaita. Islamui – priešingai: būdinga absoliuti skirtis tarp kaitos ir pastovumo. Gėris yra absoliutus, tad toks pat absoliutus yra ir blogis. Tarp jų negali būti jokio dialogo – tik žūtbutinė kova. Taisyklės yra duotos ir nesvarstytinos. Nesvarstytinas ir taisyklių pakeitimo tikslingumas. Islamo civilizacijai būdingas pastovumas yra gėris, o kaita – blogis, kuriam privalu priešintis.

Besiskiriančios civilizacinės sąmonės architektūrai lemia tai, kad civilizacijos sukuria esmingai skirtingus kultūrinius gyvenamuosius pasaulius. Vadinasi, tam tikros visuomeninės-kultūrinės duotys, pavyzdžiui, vertybės ar jomis besiremianti moralė, į kurias dažnai apeliuojama tarpvalstybiniuose santykiuose, yra nekongruentūs skirtingų civilizacinių sąmonių vediniai, todėl – nevisuotiniai.

Tarptautinių santykių teorijose plačiai aptariamą jėgos ir moralės santykio problemą lyginamosios civilizacijų analizės diskurse A. Mickūnas performuluoja į galios ir viešumo santykio problemą. Pasak jo, „dabartinis „civilizacijų susidūrimas“ nėra karas tarp „judėjiškųjų-krikščioniškųjų“ Vakarų ir islamo; ne, tai kova tarp filosofijos ir Artimųjų Rytų valios metafizikos“⁴³. Autorius nurodo, kad asmens kulto vizija atitinka civilizacinę topografiją, apimančią Persijos, Bizantijos, Mongolų, Krikščionių, Rusijos, Šventosios Romos ir islamo imperijas, kuriose autokratinės-absolutinės valdžios susijusios su autokratinė mitologine struktūra. Tokią valdžios koncepciją A. Mickūnas priešina heleniškai DEMO sampratai, pagrįstai diskursyviai, diskutinai ir racionaliai

koreguojamu gyvenimo būdu, siejamu su gamtos *logu*, kuriam priklauso ir žmogus. Tokiam gyvenimo būdui natūralu tai, kas atitinka gamtinę tvarką, čia pripažįstama galimybė sudarinėti sandorius, derėtis ir ginčytis viešoje arenoje. A. Mickūno nuomone, graikų mitologija atspindi tokias natūralias derybas. Valdžia turi būti pagrįsta diskursu, o ne primesta ediktu. Būtent šitokia „laisvė“ būdinga Vakarams ir tuo pat metu nesuderinama su Artimųjų Rytų imperatyviniais absoliutais⁴.

Lyginamosios civilizacijų analizės metodas leidžia aptikti esminius Vakarų ir islamo civilizacijų mąstymo skirtumus, tačiau jų nepakanka kartkarčiais vykstantiems šių civilizacijų susidūrimams paaiškinti. Siekiant suprasti civilizacijų tarpusavio santykius, privalu apibūdinti juose veikiančią principą.

Straipsnyje laikoma, kad tarptautinė politika yra dirbtinis socialinis konstruktas. Jį konstruoja valdžią turintys individai, todėl kiekvienu momentu šis konstruktas yra jų pasaulėžiūros, įsitikinimų ir situacinių sprendimų apraiška. Savo ruožtu, individualus mąstymas yra civilizacinio mąstymo raiškos plotmė. Taip per individus projektuodamos save išoriniame pasaulyje, civilizacijos konstruoja pasaulinę politiką.

Akivaizdu, jog kai kurie konstruktai pasirodo esantys gyvybinęsi už kitus, turi didesnę plėtros potencialą ir ilgainiui ima vyrėti tarptautinės politikos sferoje. Konstruktų gyvybingumas yra juos sukūrusių civilizacijų galios vedinys. Taigi galia yra esminis pasaulinės politikos principas, o toks teiginys yra pagrindinis realizmo paradigmos postulas.

Apibendrinant metodologine prasme šis straipsnis yra bandymas pritaikyti lyginamąją civilizacijų analizę ES–Uzbekistano santykių atvejui. Analizės rezultatai interpretuojami kultūrinio reliatyvizmo plotmėje⁵ ir aiškinami konstruktyvistine idėja, o pastaroji lokalizuojama dominuojančioje realistinėje paradigmoje.

ANDIŽANO ĮVYKIAI: UZBEKISTANO IR ES POŽIŪRIŲ SKIRTUMAI

2009 m. spalio 29 d. Liuksemburge susirinkę Europos Sąjungos užsienio reikalų ministrai nusprendė nutraukti ginklų embargą Uzbekistanui ir baigti ketverius metus trukusią diplomatinę akciją, kuria buvo

siekama priversti šią valstybę leisti tarptautinei komisijai atlikti nepriklausomą Andižano įvykių tyrimą⁶. Sankcijos buvo neveiksmingos, tad ši akcija vertintina kaip Europos Sąjungos diplomatijos nesėkmė Centrinėje Azijoje. Per ketverius metus žmogaus teisių situacija Uzbekistane iš esmės nepagerėjo, o ES ketveriems metams neteko svarbaus regioninio partnerio.

Staigi ir kategoriška ES reakcija Andižano įvykių akivaizdoje imponavo Vakarų visuomenei, tačiau vėliau sušvelninta pozicija sukėlė piktus vertinimus žiniasklaidoje, net atviras patyčias iš ES kaip normatyvinės ir „švelnios“ galios. Geopolitiniu požiūriu, sankcijų laikotarpis Vakarams buvo ypač skausmingas. Per aptariamą laikotarpį Jungtinėms Amerikos Valstijoms buvo liepta uždaryti savo karinę bazę Karši-Chanabade, svarbų Afganistano karo logistikos centrą; Uzbekistane buvo uždrausta beveik visų nepriklausomų nevyriausybinių organizacijų veikla; Vakarų valstybių verslo grupės susidūrė su nežabota vietinės valdžios savivale ir patyrė didelių sunkumų. Tokia situacija nedelsė pasinaudoti Rusija ir Kinija – jos žymiai sustiprino savo pozicijas regione.

Uzbekistanui ES sankcijos didesnės žalos, išskyrus „pagadintą“ tarptautinį įvaizdį, nepadarė. Net priešingai: autoritarinis režimas puikiai išnaudojo sankcijų laikotarpį savo stiprinimui ir visuomenės konsolidavimui išorės „priešo“ akivaizdoje.

2005 m. gegužės 13 d. Andižane ginkluoti žmonės užpuolė kareivines ir valdžios pastatus. Po to įsiveržė į mieste esantį kalėjimą ir išlaisvino šimtus kalinių. Vėliau ši minia užėmė centrinėje miesto aikštėje esantį rajono valdžios pastatą ir paėmė įkaitais jame buvusius žmones. Nuo ankstauro ryto, į aikštę susirinkus tūkstančiams žmonių, prasidėjo manifestacija, reikalaujama teisybės ir geresnio gyvenimo. Pavakarę kariuomenė apsupo aikštę ir pradėjo šaudyti į minią. Oficialiais duomenimis, žuvo apie 180–190 žmonių. Įvykių liudininkai sako, kad skaičius yra bent 8 kartus didesnis. Kodėl tai įvyko, kas ir kam organizavo ir koordinavo neramumus, kas davė įsakymą kariuomenei įžygiuoti į miestą, kas liepė kareiviams šaudyti į minią ir ar ta minia buvo ginkluota, iki šiol tiksliai nežino niekas, išskyrus aukščiausius Uzbekistano valdžios pareigūnus. Visa tai, kas pasirodė ir iki šiol tebetvyro viešojoje

informacinėje erdvėje, tėra nuomonės, prielaidos ir spėlionės. *Amnesty International*, 2005 m. rugsėjo mėn. išplatinsi pranešimą apie įvykius Andižane, pripažįsta, kad rėmėsi tik „informacija, prieinama *Amnesty International*...“⁴⁷ ir kad „šis pranešimas jokiū būdu nelaikytinas išsamia ir baigtine ataskaita“⁴⁸. Iš prezidento Islamo Karimovo aplinkos nutekėjo (o gal buvo nutekinta) informacija, jog I. Karimovas apie žudynes sužinojo joms jau įvykus. Taip, esą, buvo bandoma sukurstyti gyventojus prieš prezidentą. Yra ir daugiau šių įvykių aiškinimo versijų.

Praėjus 10 dienų po aptariamų įvykių, t. y. 2005 m. gegužės 23 d., Europos Sąjunga paskelbė pareiškimą, smerkiantį Uzbekistano valdžią bei reikalaujantį surengti nepriklausomą tarptautinį Andižano įvykių tyrimą.⁹ Šis tyrimas turėjo atsakyti į klausimą, kas iš tiesų įvyko Andižane. Taigi ES diplomacijai pritrūko logikos: jei nėra aišku, kas įvyko, tuomet kokiū pagrindu smerkiamas Uzbekistanas? Žinoma, toks požiūris yra formalus, tačiau jis rodo, jog Europos Sąjungos diplomatija turėjo bent formalią galimybę tęsti konstruktyvius santykius su geopolitiškai svarbia valstybe. Tačiau taip neįvyko ir po dar trijų panašaus pobūdžio pareiškimų 2005 m. lapkričio mėnesį ES įvedė Uzbekistanui sankcijas.

Šioje situacijoje svarbus faktas – kad yra formali diplomatinė priešzastis išsaugoti ES–Uzbekistano santykius. Atsisakęs tarptautinio įvykių tyrimo, Uzbekistanas suteikė tokią galimybę Europos Sąjungai, matyt, tikėdamasis, kad dėl geopolitinio racionalumo ja bus pasinaudota. Tačiau ES reakcija buvo grįsta vertybėmis, o ne geopolitiniu išskaičiavimu: kelių šimtų ar net tūkstančių civilių žudynės reikalauja kritikos, sankcijų ir kitų griežtų priemonių. Jei ES to nesiimtų, kokia būtų jos užsienio politika? Kitaip tariant, ES požiūriu, žmogaus gyvybė yra didesnė vertybė už naudą, kurią galima gauti iš tarpvalstybinių santykių, o pats tokios naudos svarstymas žmonių žūties akivaizdoje laikytinas amoraliu. Aplinkybės, kuriomis žuvo žmonės, tampa tarsi nebesvarbios; jų nežinojimas nedaro įtakos ES užsienio politikos sprendimams: diplomatiniam veiksmui pakanka vien žūties fakto. Akivaizdu, jog čia susikerta dvi skirtingos užsienio politikos sampratos. Uzbekistano, kaip ir kitų Centrinės Azijos valstybių, tarptautinės politikos vizija artima realizmo siūlomai interpretacijai. ES užsienio politika grindžiama vertybiniais principais, todėl yra idealistinė.

Lyginamasis civilizacinis požiūris atskleidžia, kaip skirtingas ES ir Uzbekistano pozicijas dėl Andišano įvykių sąlygoja skirtinga civilizacinės sąmonės architektonika. Uzbekistano požiūriu, tai, kas įvyko Andišane, pirmiausia, yra maištas. Kadangi valstybėje egzistuojanti tvarka yra vienareikšmiškai gera, maištas yra vienareikšmiškai blogas. Taigi jį privalu malšinti bet kokiomis priemonėmis. Adekvatumas šioje sąmonės architektonikoje reiškia, kad prieš absoliutų blogį visos priemonės yra pateisinamos. Žmonių aukos, jų kiekis – antraeilės svarbos dalykas. Suprantama, Uzbekistane Andišano įvykiai oficialiai vertinami kaip tragedija. Tačiau tai yra kaina, kurią teko sumokėti už tvarką. Tvarka yra svarbiau. Uzbekistanas tikisi, jog tvarkos valstybėje palaikymo prioritetą suvokia ir kiti tarptautinių santykių dalyviai.

ES požiūriu, svarbiausia tai, kad žuvo daugybė žmonių. Žmogaus gyvybė yra vertingesnė už bet kokius politinius tikslus ir negali būti priemonė jiems siekti. Šaudymas į minią jokiais pretekstais negali būti laikomas adekvačia priemone, nes minios nepaklusnumas reiškia siekį pateikti savo nuomonę. Maištas gali būti geras arba blogas pagal tai, kokie yra minios tikslai vertybiniu požiūriu. Todėl šiuo atveju būtų adekvatu valstybinės valdžios atstovams užmegzti su minia dialogą, išsiaiškinti jos reikalavimus, padiskutuoti apie galimybę ar negalėjimą juos patenkinti ir panašiai.

Šios dvi civilizacinės pozicijos teoriniu požiūriu yra nesutaikomos. Islamo civilizacinei sąmonei jau pats dialogas su blogiu yra blogį dauginantis veiksmas, todėl negali vykti. Vienintelis geras veiksmas blogio atžvilgiu – jį naikinti. Jei praktikoje valdžia yra priversta eiti į kompromisą su maištaujančia puse, moraliniu požiūriu, toks kompromisas jai nėra įpareigojantis: jis tiesiog nukelia bausmės aktą vėlesniam laikui.

Kitas Andišano situacijos aspektas, kuriame ryškus civilizacinių sąmonių skirtumas, – tarptautinės bendruomenės reikalavimas, kad Uzbekistano valdžia leistų tarptautinį įvykių tyrimą. Europos Sąjunga, kuri buvo viena aktyviausių tokio tyrimo šalininkų, tarptautinės bendrijos, kaip pasaulio daugumos, reikalavimas vienai valstybei atlikti vieną ar kitą veiksmą atrodo įpareigojantis dalykas. Juo labiau, kad, Vakarų požiūriu, tai tikrai gera galimybė Uzbekistano valdžiai įrodyti visam pasauliui, jog šalis yra demokratiška, atvira pasauliui, o

Andižano įvykiai – tragiškos pasekmės, kurias sukėlė išprovokuotos minios siautėjimas.

Islamo civilizacijoje valdžia prieš nieką neatsiskaito ir niekas neturi teisės reikalauti, kad ji tai darytų. Toks reikalavimas prilyginamas maištui, vadinasi, yra baudžiamas. Todėl ES reikalavimą leisti tarptautinį tyrimą Uzbekistano prezidentas I. Karimovas priėmė kaip asmeninį įžeidimą. Svarbu suvokti, kad šiuo atveju kalbama ne apie kokią nors priespaudą ar engimą, o valdžios ir visuomenės santykį. Islamo civilizacijoje nėra valdžios, iš kurios galima reikalauti – yra valdžia, kuri duoda, rūpinasi, baudžia ir panašiai. Jei valdžia tenkina reikalavimus, vadinasi, tai – silpna valdžia, kurią galima bandyti uzurpuoti. Toks valdžios traktavimas yra natūralus Centrinės Azijos visuomenėse, mintančiose Persijos istorinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis, iš ten kylančia imperine morfologija bei galios įteisinimo struktūra. Šiai struktūrai būdingą asmens ir įstatymo–veiksmo susitapatinimą A. Mickūnas¹⁰ aiškina iš valios metafizikos išaugančia žodžio magija: „<...> Visa, kas gyvena ir egzistuoja, privalo paklusti ediktams ir netgi veikti taip, kad juos patvirtintų. Niekam neleidžiama abejoti <...> įstatymo galybe <...> Ediktai nėra etinės normos, parodančios, kaip žmonės turi gyventi; ne, jos sutampa su tuo, kas žmonės yra. Čia <...> žodis sutampa su veiksmu, taigi nenubrėžiama perskyra tarp žodžio ir įvykio. Kiekvienas valdovo ištartas noras tampa įstatymu, veiksmu ir tikrove“. Todėl I. Karimovas, nusileidęs Vakarų spaudimui, būtų rizikavęs išplitusiais vidaus neramumais. Tai buvo nepriimtina ir šis nepriimtinas, jo manymu, visiems turėjo būti savaime suprantamas.

Galiausiai, civilizacijos, kurioje valdžia yra absoliuti, požiūriu, valdžia niekam nieko neįrodo; ji tiesiog teigia. Kadangi Uzbekistanas, instituciniu požiūriu, išoriškai imituoja Vakarų valstybę, gali susidaryti klaidingas įspūdis, jog ten privalo būti paisoma demokratijos principų. Taip nėra – Uzbekistanas, kaip ir kitos Centrinės Azijos valstybės, siekia atrodyti *šiuolaikiškas*, o šiuolaikiškumas vienareikšmiškai siejamas su Vakara. Kadangi Vakarai ir demokratija yra neatsiejami, atsiranda tam tikra neatitiktis tarp Centrinės Azijos autokratijų formuojamo tarptautinio įvaizdžio ir ten egzistuojančių politinių režimų. Šis plyšys nesunkiai užpildomas įvairiomis politinėmis formulėmis,

pavyzdžiui, „Vakarų liberalioji demokratija vs. nacionalinių bruožų turinti demokratija“, „savas vystymosi kelias“ ir kitomis.

Taigi Vakarų civilizacijoje įvairiausi dialogiški ir funkciniai santykiai tarp valdžios ir visuomenės yra įprasti ir suprantami, kadangi čia pati valdžia tėra visuomenei reikalinga funkcija. Islamo civilizacijoje šiandien valdžia tradiciškai yra sudievinta, tegu ir netiesiogine šio žodžio prasme. Čia valdžios išitraukimas į lygiavertį dialogą paneigtų jos prigimtį, todėl nėra nei priimtinas, nei įmanomas.

Apibendrinant teigtina, kad Europos Sąjunga Andižano įvykių akivaizdoje reagavo taip, kaip reikalavo jos vertybėmis besiremianti moralė, ir tai sąlygojo visiškai prognozuojamus rezultatus.

Įvedusi sankcijas, ES nuolat jas švelnino neatsižvelgdama į tai, jog Uzbekistano vyriausybė taip ir neleido nepriklausomo tarptautinio Andižano įvykių tyrimo ir dėlšė šalyje gerinti žmogaus teisių situaciją. Jau 2006 m. lapkritį nutrauktas buvęs iš dalies sustabdytas ES ir Uzbekistano *Partnerystės ir bendradarbiavimo susitarimas*, o 2007 m. gegužę keturi Uzbekistano vyriausybės pareigūnai buvo pašalinti iš vizų draudimo sąrašo. 2007 m. spalį, pratęsusi sankcijų galiojimą dar dvylikai mėnesių, ES šešioms mėnesiams visiškai nutraukė vizų draudimą. 2008 m. spalio mėnesį pasibaigė numatytas sankcijų galiojimo terminas ir jos turėjo būti automatiškai nutrauktos palikus galioti tik ginklų prekybos embargą. 2009 m. spalio 29 d. ir ši likutinė sankcija buvo nutraukta.

Kitaip tariant, Europos Sąjunga *de facto* pripažino savo situacinį pralaimėjimą. Tačiau klaidinga būtų manyti, jog tai buvo ES pralaimėjimas prieš Uzbekistaną. ES teko pripažinti geopolitinę realybę, kurioje ji formuluoja tikslus ir bando juos įgyvendinti; realybę, kuri nepavaldi Vakarų civilizacijos moraliniams imperatyvams.

EUROPOS SĄJUNGOS STRATEGIJA CENTRINĖJE AZIJOJE: TIKSLŲ PRIEŠPRIEŠA

Geopolitinis Vakarų, tarp jų ir Europos Sąjungos, interesas Centrinėje Azijoje yra ryškiai išreikštas. Jis turi tris esminius elementus: saugumą, kuris didėja ar mažėja pagal Centrinės Azijos regiono stabilumo

dinamiką; ekonominį elementą, apimančią galimybes investuoti į dides ir neprisotintas regiono rinkas bei Centrinės Azijos sausumos transporto infrastruktūros vystymą; energetinį – galimybę naudotis milžiniškais Centrinės Azijos naftos bei gamtinių dujų resursais ir taip panaikinti energetinę Europos Sąjungos priklausomybę nuo Rusijos. Kariniu požiūriu, regionas turi didelę geostrateginę reikšmę.

Europos Sąjungos Centrinės Azijos strategijoje – pagrindiniame dokumente, reguliuojančiame šią ES diplomatijos sritį, – sakoma: „pagrindinis ES tikslas Vidurio Azijoje yra taiki, ekonomiškai klestinti ir demokratinė Centrinė Azija“¹¹. Kiekvienas šios formuluotės dėmuo aptartinas atskirai. Taika ir stabilumas Vidurio Azijoje yra esminė sąlyga, didžia dalimi lemianti kitų dviejų ES tikslų įgyvendinimo galimybes. Žinoma, taika regione savaime dar nereiškia nei ekonominio klestėjimo, nei demokratijos, tačiau karas ir nuolatinė įtampa tikrai neša skurdą, neteisę ir chaosą. Taigi taika Centrinės Azijos strategijoje natūraliai gula į tikslų piramidės pamatą.

Centrinės Azijos ekonominis klestėjimas taip pat yra suprantamas ES tikslas, nes klestinčios ekonomikos sąlygomis šis regionas gali būti patrauklus ekonominiam bendradarbiavimui, investicijoms bei atverti didelę vartotojų rinką Europos Sąjungos eksportui. Nemažiau svarbu ir tai, jog ekonominis klestėjimas gali sumažinti ar net visai panaikinti skurdą, kuris yra esminis faktorius, sukeliantis regione socialinę įtampą. Todėl Europos Sąjunga, siekdama Vidurio Azijos ekonominio klestėjimo, tuo pat metu regione stiprina stabilumą ir taiką.

Demokratijos įrašymas į Vidurio Azijos politikos tikslų strateginę formulę nėra logiškai susijęs su taikos ir ekonominio klestėjimo regione siekiais: šis tikslas nėra būtina kitų dviejų tikslų įgyvendinimo pasekmė ir, turint galvoje regiono specifiką, nepadidina nei taikos, nei ekonominės pažangos tikimybių. Net atvirkščiai: nėra svarių argumentų, kurie verstų manyti, kad bandymai įtvirtinti demokratiją Centrinėje Azijoje formuotų įvykius pagal Europos Sąjungai palankų scenarijų. Visiškai neaišku, kokios jėgos ateitų į valdžią Centrinės Azijos valstybėse, jei šiandien laisvi demokratiniai rinkimai ten taptų įmanomi, ir ar tokie socialiniai eksperimentai nepastūmėtų regiono prie visiškos dezintegracijos, į įvairių vadų ir vadukų valdomų grupuočių

chaosą. Nuolatinis politinis nestabilumas Tadžikistane ir Kirgizijoje – dviejose regiono valstybėse, kuriose aukščiausiems vadovams nepavyko savo rankose sutelkti valdžios, – patvirtina tokius nuogaštavimus. Būtina pabrėžti, kad Centrinės Azijos regiono afganizacijos grėsmė yra sąmoningai užprogramuota: 1930 m. Josifo Stalino nurodymu šių valstybių sienos buvo brėžiamos taip, kad kiekvienoje iš jų ketvirtadalį gyventojų sudarytų kitataučiai.

ES požiūriu, demokratija yra esminė Centrinės Azijos taikos, stabilumo ir ekonominio klestėjimo prielaida. Taip manoma todėl, kad demokratijos sąlygomis išnyksta struktūrinės įvairiausių socialinių konfliktų priežastys, galinčios destabilizuoti regioną. Vis dėlto neįmanoma paneigti fakto, kad autokratiniai Centrinės Azijos valstybių režimai iki šiol sugeba užtikrinti taiką ir stabilumą regione. O teigti, kad stabilizuojantis demokratijos efektas šiame regione būtų didesnis, negu kietos rankos autoritarinių režimų, yra tik prielaida, besiremianti Vakarų civilizacijos patirtimi.

Saugumo, stabilumo ir ekonominio klestėjimo tikslų siekis galėtų būti ganėtinai patikima ES ir Uzbekistano bendradarbiavimo platforma, nes joje galima išvengti Vakarų ir islamo civilizacinio antagonizmo¹². Saugumo kaip stabilumo akcentavimas atliepia islamo civilizacinę sąmonę. Suvokdamas saugumą kaip esamos tvarkos išsaugojimą valstybėje ir tai tvarkai negresiančios išorinės aplinkos konstravimą bei puoselėjimą, Uzbekistanas galėtų būti (ir buvo) ES partneriu. Būtina tokios partnerystės sąlyga – kad Vakarų civilizacinė sąmonė saugumą traktuotų lygiai taip pat. Šiuo atveju Vakarai gali rinktis. Kadangi taika ir stabilumas regione yra faktai, Vakarų civilizacinė sąmonė, tiksliau, racionalusis jos dėmuo, galėtų daryti prielaidą: užtikrinus regione dabartinių socialinių struktūrų *status quo*, faktai ir toliau reikšis realybėje. Kita vertus, emociingas ar idealistinis Vakarų civilizacinės sąmonės dėmuo, pripažindamas taiką ir stabilumą realybės faktais, gali kvestionuoti jų kokybę. Kitaip tariant, Vakarų požiūriu, egzistuojanti taika ir stabilumas gali atrodyti *nepakankamai geri*, todėl reikalaujantys būti pagerinti¹³, pavyzdžiui, bandant pašalinti struktūrines *galimo* nestabilumo priežastis. Pastaruoju saugumo ir stabilumo interpretavimo atveju, kitaip nei pirmuoju, vėl pasireikš Vakarų ir islamo

civilizacinių sąmonių antagonizmas. Vakarams būdingas ir beveik įpročiu tapęs perkūrimo aktas islamo civilizacijai yra ne tik svetimas, bet turint galvoje tvarkos absoliutumo principą – draustinas.

Analogiškai egzistuoja vienas islamo civilizacijai priimtinas ekonominio klestėjimo tikslo interpretavimas, pasireiškiantis rytietišškai suprantamos valstybės ekonominės galios augimu, bei keletas vakarietišku interpretacijos variantų. Vakarų rinkų atvėrimas, mainais į galimybę skverbtis į Centrinės Azijos rinkas, nesukuria civilizacinio mąstymo kolizijos, tačiau interpretuojant ekonominį klestėjimą per kiekvieno piliečio gerovės prizmę, tuo pačiu suponuojant ne tik turto persikirstymo, bet ir visos ekonominių santykių sistemos rekonstrukciją, tokia kolizija – neišvengiama.

Vakarai gali rinktis vieną iš dviejų interpretacijos variantų. Kadangi Europos Sąjungos Centrinės Azijos strategijoje nustatytas tikslas – regione įtvirtinti demokratiją, galima daryti išvadą, jog ES pasirinko antrąjį variantą.

ES UŽSIENIO POLITIKOS VERTYBIŠKUMO RIBOS

Demokratijos plėtrą regione padariusi vienu strateginių tikslų, Europos Sąjunga ne tik lokalizuoja savo užsienio politiką Vakarų ir islamo civilizacinių mąstysenų plyšio lokuse, bet sukuria painiavą savo pačios politikos tikslų sistemoje. Išskyrus demokratijos plėtrą, visus kitus ES tikslus regione galima priskirti geopolitinių, geoekonominių ar geostrateginių interesų sričiai. Dauguma šių interesų sutampa su Uzbekistano bei kitų regiono valstybių interesais. Jie suprantami kitiems išoriniams regiono politikos dalyviams, pavyzdžiui, Kinijai, Rusijai, Indijai, Iranui, Turkijai ir t. t.; dėl kai kurių interesų galima derėtis ir siekti kompromiso. Kitaip tariant, tokių interesų turėjimas suponuoja tam tikrą prognozuojamą ir visiems suprantamą diplomatijos *modus operandi*, kuris yra svarbus regiono stabilumo veiksnys. Demokratijos plėtra – visai kitokio pobūdžio tikslas, nuo kitų besiskiriantis vertybiiniu dėmeniu. Vertybiškumo dėmens atsiradimas ES užsienio politikos tikslų struktūroje sukuria prioritetų problemą. Tikslų prioretizavimas – būtina ir įprastinė užsienio politikos planavimo procedūra.

Tai taip pat yra viena pagrindinių sėkmingų derybų prielaidų: gerai suformuluota derybinė pozicija visada numato kompromiso galimybę. Užsienio politikos tikslų sistemoje atsiradus vertybiniam dėmeniui, *privalu* suteikti jam aukščiausią prioritetą, todėl tokioje sistemoje vertybiškumas iš karto tampa pagrindiniu užsienio politikos principu. Dėl užsienio politikos vertybiškumo ES diplomacija atsiduria keblioje situacijoje: moralinė pozicija visada yra bekompromisė, tačiau politika be kompromisų – neįmanoma. Todėl ES diplomatinėje praktikoje vienu ar kitu laikotarpiu galima stebėti „lankstaus principų taikymo“ atvejus¹⁴. Vis dėlto deklaruodama pasauliui vertybinius savo užsienio politikos principus, o vėliau taikydama juos oportunistiškai, ES daro politinę klaidą. Išorinė tokios klaidos pasekmė – ES tarptautinio autoriteto erozija, vidinė – nuolatinis grįžimas prie interesų ir vertybių konflikto. Pastarojo neišsprendžiamumas vėl sąlygoja oportunistinę užsienio politiką ir taip sukasi užburtas ratas.

Vertybiškumo pavertimas esminiu užsienio politikos principu sukelia ir vidines logines prieštaras. Geopolitiniai Europos Sąjungos interesai Centrinėje Azijoje yra įtraukti į ES programinius dokumentus ir tų interesų siekis – neatsiejama ES vertybinės užsienio politikos dalis. Vertybiškumo principas reikalauja, kad interesų nebūtų siekiama vertybių sąskaita. Kitaip tariant, tokioje užsienio politikoje vertybės yra svarbiau už interesus. Jei taip, pastarieji turėtų būti pirmųjų vediniai arba esmingai priklausyti nuo vertybių. Tačiau tuomet kyla klausimas, kodėl Europos Sąjunga apskritai užmezgė ir iki šiol palaiko santykius su Uzbekistanu, nes šios valstybės politinis režimas visada buvo ir dabar yra autokratinis. Be to, Europos Sąjunga, spaudžiama geopolitinės būtinybės, turėjo nutraukti sankcijas Uzbekistanui bei susitaikyti su silpnesnėmis nei iki tol pozicijomis regione. Jei geopolitika galiausiai verčia nusileisti vertybių sferoje, taip paneigiama vertybių pirmenybė interesų atžvilgiu ES užsienio politikoje. Todėl kyla klausimas: ar pastaroji vis dar gali būti laikoma vertybine.

Peršasi išvada, jog vertybės ES užsienio politikos koncepcijoje yra neintegruotas, tačiau kažkodėl būtinas elementas, neretai tampantis kliuviniu tikslams siekti.

Kodėl ši nepatogi vertybinė plokštuma vis dėlto įtvirtinta ES

diplomatioje? Esminė ir pagrindinė priežastis, lemianti ryškų vertybinį elementą Europos Sąjungos užsienio politikoje, – siekis sukurti ir įtvirtinti pasaulyje Europos Sąjungos kaip tarptautinio veikėjo tapatybę. Ši tapatybės paieška – modernių Vakarų mąstymui būdingas bruožas, tokia ryškia forma nesireiškiantis kitose civilizacijose. Tapatybę šio straipsnio kontekste galima apibrėžti kaip būtį dėl kažko, kažko vardu ar kažkam. Būtis savaime pasidaro tarsi nepakankama ar net nepateisinama. Jai pateisinti reikalingas tikslas, dėl kurio esama. Taigi būtis suvokiama kaip instrumentinė. Suprantama, joks tikslas neturi savo objektyvios būties, o yra subjekto sukonstruojamas. Taip per sukonstruotą tikslą konstruojama ir tapatybė. Nagrinėdamas modernaus Vakarų mąstymo ypatumus, panašią išvadą daro ir A. Mickūnas: „<...> bet kuri tapatybė yra grynas diskursų konstruotas <...>“¹⁵. Taip žvelgiant į Europos Sąjungą matyti, kad šis tarptautinis darinys ir tarptautinis veikėjas negali tiesiog būti – jis turi būti dėl kažko. Šiam teiginiui galima prieštarauti tariant, jog bet kuri valstybė egzistuoja dėl kažko, bent jau kaip „visuotinės sutarties“ objektas dėl didesnės visų joje gyvenančių gerovės. Tačiau Europos Sąjungos tapatybės ir tikslo paieškos neapibrėžiamos jos vidaus ribomis kaip Anglies ir plieno sąjungos laikais. Europos Sąjunga siekia identifikuotis pasauliniu mastu ir pati susikuria sau egzistencinį tikslą – Europietiškos demokratijos vertybių sklaidą. Tokio globalaus būties įteisinimo atspindys pastebimas ir ES viduje: visuomenėje diskutuojama apie tai, ką reiškia būti europiečiu. Mat, susikūrus ar išsiplėtus Europos Sąjungai, nacionalinių valstybių piliečiai susivokė įgavę dar vieną identiteto matmenį – europietišumą, kuris tarsi apgaubia nacionalinį jų identitetą ir praplečia jo esmę. Remdamasis plačiais kiekybiniais tyrimais Ianas Mannersas¹⁶ parodo, kad ES piliečiai savo europietišką tapatybę suvokia pirmiausia per europietiškas vertybes ir tikisi, kad ES šias vertybes skleis pasaulyje bei gins jas. Taigi Europos piliečiai reiškia vieningą nuomonę, kad ES privalo pasaulį padaryti geresnį ir teisingesnį. Kitaip tariant, europiečiai nori, kad jų civilizacija taptų pasaulio moralumo standartu ir diegtų tą moralumą visame pasaulyje.

Kita vertus, bandymai įtvirtinti savo geopolitinę įtaką regione yra galios siekis. Galios logika paprasta: ji arba plečiasi, arba mažėja.

Subjekto geopolitinių priešininkų galios mažėjimas reiškia subjekto galios didėjimą ir atvirksčiai. Iš esmės galia yra nulinės sumos žaidimas, todėl savo galią reikia plėsti bet kokiomis priemonėmis. Galia neturi jokių kitų tikslų, išskyrus save pačią. Tokia nuoga galios logika tarptautiniuose santykiuose šiandien daug kam atrodo ciniška, o tarptautinė politika, kuria atvirai siekiama įtvirtinti galią, europietišku požiūriu yra amorali. Be to, tokia politika Europos Sąjungoje laikoma anachronizmu, su ja siejami tragiškiausi Europos istorijos epizodai nuo pat nacionalinių valstybių eros pradžios.

Moralios ir nemoralios užsienio politikos perskyros akivaizdumas yra paviršutiniškas. Europos Sąjungos istorija tartum pateikia sėkmės pavyzdį: tarptautinė politika, vedanti į ilgalaikę taiką, grindžiama ne galia, o vertybėmis. Tokį sėkmingą modelį pritaikius pasauliniu mastu, galima tikėtis visiems laikams įtvirtinti pasaulinę taiką. Kadangi taiką pripažįsta visos tautos ir valstybės, t. y. taika – universali vertybė, visas pasaulis turėtų palaikyti politiką, kuria siekiama įtvirtinti ją. Jei kuri nors valstybė nesutinka su tokiu taikos siekiu, laikoma, kad jos tikslai akivaizdžiai prieštarauja pasaulio bendruomenės interesams, todėl tokios valstybės atžvilgiu teisinga taikyti spaudimo priemones, įskaitant ir karines. Akivaizdu, jog spaudimą įmanoma efektyviai taikyti tik silpnosios tarptautinio aktoriaus atžvilgiu. Taip vertybinė užsienio politika virsta galios projektavimu, t. y. galios politika.

VERTYBIŲ UNIVERSALUMAS IR GALIOS NEIŠVENGIAMYBĖ

Šioje vietoje gali kilti mintis, kad situacijoje, kurioje neatsakingi vienos ar kelių valstybių veiksmai kelia grėsmę pasaulio bendruomenei, spaudimas negali būti laikomas galios politika, juo labiau – nemoraliumi. Klausimas atrodo paprastas, jei kalbėtume apie įvairių ekstremalų pastangas gauti prieigą prie branduolinių ginklų, siekiant fiziškai sunaikinti žmoniją. Tačiau tarptautinėje kasdienybėje dažniau nutinkantis įvykiai nėra tokie apokaliptiniai, o grėsmė tarptautinei bendruomenei paprastai kildinama iš universaliųjų ar bendražmogiškų vertybių nepaisymo. Vertybės susisuotinamos ir sugrėsminamos. Akivaizdu, jog reiškiantis grėsmei, privalu ją neutralizuoti.

Europos Sąjunga, pasitelkusi galią žmogaus teisėms ginti už savo ribų, mano, kad žmogaus teisės, kaip ir taika, yra universali vertybė. Toks žmogaus teisių, kaip vertybės, universalumas Europos Sąjungoje laikomas savaime suprantamu dalyku, tačiau Vakarų socialinė antropologija parodo, jog skirtumas tarp įvairių pasaulio visuomenių iš esmės glūdi individo vaidmens suvokime. Pasak L. Dumont'o,¹⁷ Vakarų visuomenėje viešpatauja individualistinė ideologija, pasireiškianti tuo, jog individas suvokiamas kaip moralinis faktas, o tradicinės visuomenės laikosi visai kitokios – holistinės – ideologijos ir individo vertė atsiskleidžia pirmiausia per jo reikšmę bendruomenei. Todėl akivaizdu, kad žmogaus teisių interpretacija gerokai skiriasi individualistinėse ir holistinėse visuomenėse. Pasirašiusios JTO *Žmogaus teisių Chartiją* Uzbekistanas ir kitos Centrinės Azijos valstybės pripažino žmogaus teises esant vertybe ir įsipareigojo jas puoselėti. Tačiau šių šalių visuomenės yra holistinės. Jose pasireiškia Europoje neišivaizduojamas bendruomeniškumas, besiremiantis šventa pagarba vyresniesiems ir *apdovanotiems* valdžia. Uzbekistano bei kitų Vidurio Azijos valstybių vadovai sprendžia ir aiškina savo visuomenėms, kas yra žmogaus teisės, ir tokia žmogaus teisių interpretacija šiose šalyse yra oficiali. Suprantama, tokios interpretacijos bei apskritai faktas, kad kažkuri valdžios institucija prisiima sau teisę aiškinti žmogaus teises, yra nepriimtina Vakarų civilizacijos atstovui. Universalus teisių vertybiškumas iš tiesų yra platus interpretacijų laukas, o Europos Sąjunga, gindama žmogaus teises Uzbekistane, iš tikrųjų gina savo vakarietišką žmogaus teisių interpretaciją arba, kitaip tariant, propaguoja savo ideologiją.

Akivaizdu: vienos ar kitos ideologijos dominavimą pasaulyje lemia galia, tad Europos Sąjunga šiandien gali skelbti teisingai interpretuojanti universaliausias vertybes bei prisiimti misiją koreguoti kitų civilizacijų interpretacijas. Taip vėl pasireiškia galia, suteikianti Europai galimybę vykdyti užsibrėžtą misiją. Paradoksalu, kad Europos Sąjunga, įkūnijanti pliuralizmo principą, savo užsienio politikoje patį tą principą neigia brukdama savo ideologines interpretacijas kaip vieninteleis teisingas.

Kodėl tokia misija Europai apskritai reikalinga? Kodėl reikia

skleisti vakarietiško tipo liberalią demokratiją ir ginti žmogaus teises toli už savo civilizacijos ribų? Jei tokia misija būtų įgyvendinama sėkmingai, ES atsidurtų sau labai jaukiame pasaulyje, kuriame vyrautų bendrais principais besiremiantis savitarpio supratimas, vienodai interpretuojamos vertybės ir panašiai. Visa tai leistų kurti bendrus institucijų tinklus – pasaulis taptų labiau nuspėjamas, galiausiai – valdomas ir kontroliuojamas. Politinė verslo rizika išnyktų, kapitalas, prekės ir darbo jėga laisvai judėtų tarp valstybių. Veikiausiai ilgainiui pasaulyje suvienodėtų vartojimo lygis, todėl išnyktų socialinė įtampa, tarptautinė situacija taptų stabili. Tačiau versdama pasaulį sau pažįstama aplinka, ES kuria sferą, kurioje ji pati, jos kapitalas ir jos nauda plačiąja prasme turi pranašumą prieš vietinius faktorius, kurie šioje europietiškoje aplinkoje tampa nauji ir dar tik ieško sėkmingos veiklos kodo. Tokia plėtra stiprina Europą ir suteikia postūmį tolesnei plėtrai. Taip vėl sugrįžtama prie galios su jos nuobodžia ir visai nehumaniška logika.

EUROPIETIŠKOJI MORALUMO SAMPRATA

Šioje vietoje tikėtina prieštara: jei Europos Sąjungos ir apskritai Vakarų tarptautinėje politikoje ir galima išvelgti ideologinės ir ekonominės ekspansijos siekį, ar tokia ekspansija vis dėlto nebūtų naudinga visai žmonijai? Juk galiausiai siekiama taikos ir ekonominio klestėjimo, o tai reikštų didžiulį vartojimo lygio augimą žymioje pasaulio dalyje. Vakarų požiūriu tokia ideologinė misija tikrai gali išgelbėti pasaulį. Šiame kontekste ES pavyzdys yra labai paveikus. Tačiau grindžiant tarptautinę politiką ES sėkmės istorija, išleidžiamas iš akių vienas svarbus aspektas: nuo pat susikūrimo iki paskutinio plėtros etapo, Europos Sąjunga jungia visuomenes, priklausančias vienai civilizacijai. Čia neiškyla vertybių interpretacijos klausimai, todėl Sąjunga tvirtai stovi ant vertybinio pamato.

Vertybinė politika įmanoma tik vienos civilizacijos ribose. Bandant tęsti ją už savo civilizacijos ribų, tokia politika išsigimsta ir neišvengiamai virsta galios politika, t. y. savo priešingybe. Mokslškai pašalinus iš aptariamo konteksto, galima teigti, jog ES ideologinė misija

nėra akivaizdžiai gera visai žmonijai. Negalima nepastebėti, kad yra tautų, kurių civilizacinė sąmonė nėra tokia technologiškai racionali kaip Vakarų ir materialinė gerovė bei gamtos užvaldymas joms nėra esminiai gerovės kriterijai.

Kaip parodė sankcijų Uzbekistane istorija, esminis Europos Sąjungos diplomatijos paklydimas – siekis persikelti iš tarptautinės politikos sferos į etikos sferą. Kitaip tariant, ES diplomacija stengiasi veikti ne per tokią tarptautinę politiką, kokia ji yra, o per tokią, kokia tariamai ji turėtų būti. Mąstant konstruktyvistiškai, šiose pastangose lyg ir galima išžvelgti prasmę: jei tarptautiniai santykiai yra konstruktas, tokio konstrukto bruožus galima sąmoningai numatyti. Tačiau negalima pamiršti, kad tą konstrukta gamina ne tik ES – kiti kūrėjai į tarptautinius santykius įneša parametrų, kurių negalima ignoruoti tuo pat metu neignoruojuant visų tarptautinių santykių, kokie jie yra. Svarbiausia tai, kad kiekvienu momentu tarptautinių santykių kokybinę esmę lemia juos konstruojančių veikėjų galios santykis. Todėl ir šis konstruktyvistinis požiūris vėl atveda mus prie galios žaismo, kaip tarptautinių santykių esmės.

Nuolatinis diskusijos grįžimas prie galios nurodo į rimtą ateities grėsmę. Jei Europos Sąjunga aukos geopolitinius interesus vertybėms, kiti pasaulio politikos žaidėjai gali įgyti tokią galią, jog ims brukti savo ideologines interpretacijas kaip vieninteles teisingas. Šiuo atveju ES turėtų apsvarstyti, ar ilgalaikėje perspektyvoje vykdyti vertybinę užsienio politiką yra politiškai atsakinga pačios ES visuomenės atžvilgiu.

Tokie svarstymai savyje turi ganėtinai rimtą grėsmės potencialą: jei ES visuomenė rimtai įsitrauktų į tokią diskusiją, tikėtina, kad išskiltų abejonių dėl europietiškojo identiteto vientisumo, o kartu ir dėl pačios ES egzistavimo prasmės. Atrodytų, jei morali ES užsienio politika tėra tik kita galios politikos apraiška, ES, kaip tarptautinių santykių veikėja, yra neišvengiamai pasmerkta amoralumui.

Samprotavimams užklydus į šį deterministinį akligatvį, kyla klausimas: kokia apskritai yra europietiška moralumo samprata. Būtų logiška jos ieškoti Imanuelio Kanto moralės filosofijoje, kuri laikoma šiandienės ES politinės sistemos ideologiniu pamatu. Svarbiausia moralės filosofijos problema – nustatyti moralumo kriterijų. I. Kantui

moralumo kriterijus yra pareiga, taigi, pirmenybę jis teikia ne vertybinei orientacijai, o privalėjimui. „Elgesys gali būti laikomas moraliu tik tuo atveju, kai elgiamasi <...> iš pareigos, sukuriančios būtiną moralinę prievartą“¹⁸. Savo moralės filosofijoje I. Kantas parodė, jog moralinio gėrio samprata susiklosto jau egzistuojančio moralės instituto pagrindu, pats šis institutas lemia vertybinę orientaciją dorovės srityje. Taigi, remiantis I. Kantu, galima teigti: morali yra tiek iš pareigos kurti geresnį pasaulį plaukianti ES vertybinė užsienio politika, tiek ir iš pareigos ginti islamo civilizacines vertybes kylantis pasipriešinimas Vakarų ideologinei ekspansijai. Akivaizdu, jog vertybinio dėmens atsiradimas užsienio politikoje neišvengiamai sukelia kelių moralinių imperatyvų sandūrą. Jos išvengti galima ne pašalinus moralę iš politikos, o griežtai apibrėžus jų santykį.

I. Kantas atskyrė moralę kaip etiką nuo moralės kaip teisingumo. Moralė kaip etika yra kiekvieno žmogaus asmeninis reikalas, o perkėlus analogiją į tarptautinių santykių sritį – kiekvienos valstybės vidaus reikalas. Santykiuose tarp valstybių derėtų remtis morale, suvokiama kaip teisingumas. Šiuo atveju teisingumas yra visiems priimtinių (arba mažiausiai nepriimtinių) elgsenos taisyklių rinkinys. Tai nėra idealus teisingumas visiems, tačiau tai yra akivaizdžiai mažesnis blogis už tą, kuris grėstų, jei kiekviena valstybė imtų reikalauti paisyti savo moralinių imperatyvų. Iš esmės toks teisingumas būtų anapus bet kokios moralinės doktrinos ir nė viena civilizacija neturėtų prieš kitas moralinio primato.

Atidesnis žvilgnis į I. Kanto moralės filosofiją galėtų padėti Europos Sąjungai peržiūrėti savo užsienio politikos principus bei pasukti juos konstruktyvesne linkme, įtvirtinančia tokią tarptautinę tvarką, kuri atitinka heleniškojo *demo* sampratą bei pačios Europos moralumo kriterijus. Tiesa, tai vėl būtų tik Vakarų civilizacijos siūlomas tarptautinės tvarkos variantas. Griežtai laikantis lyginamosios civilizacijų analizės metodo tenka pripažinti, jog islamo civilizacinė sąmonė tokį sambūvio variantą privalėtų atmesti: ją tenkintų tik besąlygiškas „teisingos“ tvarkos įtvirtinimas. Tačiau, sąmoningas Vakarų atsisakymas plėsti savo ideologijos arealą kartu su galingai besireiškiančia globa-

lizacijos tendencija, tikėtina, sąlygotų tam tikrą kultūrinių pasaulių suartėjimą. Galbūt, tai kelias civilizacinio dialogo link.

IŠVADOS PRAKTINEI DIPLOMATIJAI

Suvokusi, kad bandymas jausti vertybes į užsienio politikos raštą visai nepadaro jos moralia, o paverčia tik kita galios politikos apraiška, diplomatinė Europos sąžinė galėtų nurimti. Šios ramybės Europa jau turėjo pasisemti apmąstydamą Kryžiaus žygius, reformacijos ir kontrreformacijos karus, Prancūzijos ir Rusijos revoliucijas, Adolfo Hitlerio fenomeną ir kitus ideologinius kataklizmus. Stebint Europos Sąjungos vidinės integracijos ir plėtros procesą atrodo, jog pamoka, kad kiekvienas metanaratyvas galiausiai totalizuojasi, buvo išmokta. Taigi, ar nederėtų Europai savo paties labai atsisakyti bandymų brukti pasauliui dar vieną savo *idée fixe*?

Praktinės diplomatijos plotmėje pirmiausia tai reikštų kitokį – civilizacinį – požiūrį į pasaulį. Toks požiūris verstų fragmentuoti šią dieną Europos Sąjungos globalią mesijanistinę užsienio politiką į kelis civilizacinius sektorius. Kiekviename sektoriuje klausimas apie vertybinį užsienio politikos elementą būtų sprendžiamas atskirai, tačiau daugeliu atveju dėl civilizacinių skirtumų vertybinis matmuo turėtų būti subordinuotas interesams. Iš esmės tai reikštų, jog vertybėmis grindžiami santykiai būtų įrėminti ES geografinėmis sienomis arba geriausiu atveju – šiandienės Vakarų civilizacijos ribomis. Išimtimis būtų esmingai vesternizuotos šalys, tokios kaip Japonija ar Pietų Korėja, bei valstybės, akivaizdžiai siekiančios asocijuotis su Vakarų civilizacija ir todėl savanoriškai priimančios visą Vakarų vertybių „paketą“, pavyzdžiui, Turkija, Gruzija, galbūt, Ukraina. Taip būtų išspręstas vertybių ir interesų konfliktas, o ES diplomatija taptų efektyvesnė, nes pati sau nebekurtų kliuvinių.

Atsisakiusi prievarta brukti savo ideologines interpretacijas kaip užsienio politikos principą, Europos Sąjunga ne tik neprarastų galimybių propaguoti vakarietiško tipo demokratijos privalumų, bet žymiai jas padidintų – atsisakius pastangų reformuoti kitų valstybių politinius režimus, atsivertų platesnio kultūrinio bendradarbiavimo

galimybės. Būtent per kultūrinį bendradarbiavimą galima efektyviai propaguoti vakarietišką demokratiją, tačiau ne kaip teisingą ideologinę klišę, o kaip vakarietišką gyvenimo būdą. Išvadas apie visuomeninio gyvenimo sąrangą, sąlygojančią tokį gyvenimo būdą, kiekvienai visuomenei reikia leisti pasidaryti pačiai. Vertėtų pasižvalgyti po islamo ar kitų civilizacijų miestų gatves: reklaminiuose stenduose vaizduojami gražaus gyvenimo vaizdai – vakarietiški, stilingi drabužiai ir šukuosenos – vakarietiški, populiarī muzika – vakarietiška. Visame likusiame pasaulyje Vakarai yra fetišizuojami ir mėgdžiojami. Suprantama, tai tik Vakarų „paviršiaus imitavimas“, tačiau vien tai yra didelis politinis ir ideologinis kapitalas. Būlieka tokias tendencijas įtvirtinti užsienio politikos paradigmoje ir suteikti joms deramą paramą. Tai būtų visomis prasmėmis efektyvesnis savo ideologijos sklaidos būdas negu demokratiją propaguojančių nevyriausybinų organizacijų steigimas autoritarinėse valstybėse, dažnai virstantis tiesioginiu ES pinigų nutekiniu į asmenines tų valstybių valdžios pareigūnų sąskaitas. Taip ES atvertų naują ir labai paveikią kultūrinės diplomatijos plotmę, kurioje be kita ko galėtų išnaudoti milžinišką Vakarų pranašumą informacinių technologijų srityje.

Galiausiai tarptautiniai santykiai reiškiasi įvairiomis derybų formomis. Jei prisiminsime, kad visos be išimties interpretacijos yra subjektyvios, o vertybių reikšmė tautai, valstybei ar civilizacijai tokia svarbi, jog pastarosios suvokia jas kaip egzistavimo prasmę, atsiveria esminis Europos Sąjungos ar bet kurio kito tarptautinio veikėjo vertybinės užsienio politikos beprasmiškumas: dėl vertybių nesiderama – deramasi tik dėl interesų.

NUORODOS IR PASTABOS

- 1 Šiame tekste Centrine Azija vadinamas regionas, kurį sudaro penkios posovietinės valstybės: Kazachstanas, Kirgyzstanas, Tadžikistanas, Turkmėnistanas ir Uzbekistanas.
- 2 Kavolis, V. *Civilizacijų analizė*, Baltos lankos, 1998.
- 3 Mickūnas, A.; Šliogeris, A. *Filosofijos likimas*, Baltos lankos, 2009, p. 45.
- 4 Atkreiptinas dėmesys į tai, jog Vakarų civilizacijos raidoje esmingai pasireiškė dvi stiprios kultūrinės įtakos: senovės graikų ir krikščionybės. Viduramžiais

dominavusiai krikščionybei būdingas absoliutizmas, amžinai nesuderinama pastovumo ir kaitos priešprieša. Renesanso epochoje prasidėjęs grįžimas prie klasikinės graikų minties Apšvietoje suformavo modernistinę Vakarų sąmonę. Todėl islamo ir Vakarų civilizacijų sąmonių architektonikoje galima įžvelgti panašumų: tiek, kiek jų turi islamas ir krikščionybė, kaip despotiškų Artimųjų Rytų civilizacijų vediniai. Tačiau graikiškuoju elementu Vakarų civilizacija esmingai ir, veikiausiai, nesuderinamai skiriasi nuo islamiškosios civilizacijos.

- 5 Kultūrinis reliatyvizmas ir universalizmas yra du dominuojantys požiūriai į civilizacinį savitumą. Pirmasis požiūris laiko, jog civilizacijų paprotiniai ir moraliniai įsitikinimai, tarp jų ir susiję su žmogaus teisėmis, yra nulemti pradinių ir skirtingų kultūrinių įsipareigojimų. Universalistinis požiūris teigia, kad reikalingas dialoginis civilizacijų skirtumų suvokimas ir kad civilizacijų suderinamumas yra galimybė ir būtinybė, kurios globalizacijos sąlygomis neįmanoma išvengti. Kultūrinio reliatyvizmo požiūrio laikėsi, pvz., Claude Lévi-Straussas, universalistinio – Hansas Köchleris. Plačiau apie tai ir apie iškiliausius atstovus, žr. Miliauskaitė, K. *Žmogaus teisių sistema civilizacijų sambūvyje*, Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius, 2004.
- 6 Įvestos siekiant priversti Uzbekistaną išleisti tarptautinę Andižano įvykių komisiją, šios sankcijos ilgainiui tapo spaudimo Uzbekistanui gerinti žmogaus teisių situaciją įrankiu. Sankcijų istorijoje įdomus ir ES vidaus debatų aspektas. Vokietija nuo pat pradžių priešinosi sankcijų įvedimui, tačiau tuomet lėmė daugumos ES narių balsai. Sankcijos buvo įvestos preliminarium ketverių metų laikotarpiui, susitarus kasmet apžvelgti situaciją. Jei nebūtų teigiamų poslinkių, po numatytų ketverių metų sankcijos galėjo būti pratęstos. Vokietijos pastangomis ir kitoms šalims narėms neatkreipus reikiamo dėmesio, kasmetinėse apžvalgos ataskaitose vis mažiau buvo užsimenama apie Andižano įvykius ir vis labiau buvo akcentuojami žmogaus teisių pažeidimai. Pasibaigus numatytam ketverių metų laikotarpiui, dauguma ES narių manė, jog sankcijos Uzbekistanui turi būti pratęstos, nes žmogaus teisių padėtis šalyje nepagerėjo. Tuomet Vokietija paaiškino, kad tekstuose jau senokai nebefigūruoja Andižano įvykiai – sankcijų *raison d'être*, o jų pratęsimas, remiantis žmogaus teisių situacija Uzbekistane, pažeistų tarptautinę teisę bei suteiktų galimybę kaltinti ES dvigubų standartų taikymu (tokiu pagrindu ES turėtų taikyti sankcijas visoms kitoms valstybėms, kuriose pažeidinėjamos žmogaus teisės). Šiame epizode atsiskleidžia formalumų svarba diplomatinėje praktikoje.
- 7 *Uzbekistan: Lifting the Siege on the Truth About Andijan*, Amnesty International, September, 2005, Rasta: (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR62/021/2005/en/7418679e-d4ad-11dd-8a23-d58a49c0d652/eur620212005en.pdf>)>.
- 8 *Ibid.*, p. 5.
- 9 Council Common Position 2005/792/CFSP of 14 November 2005, concerning restrictive measures against Uzbekistan, *Official Journal of the European Union* 2005 11 16.
- 10 Mickūnas, Šliogeris, p. 37

- 11 Council of the European Union, *The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership*, Brussels, 31 May, 2007, p. 4.
- 12 A. Mickūnas formaliai neigia bet kokią Vakarų ir islamo civilizacijų bendradarbiavimo galimybę. Vakarai dėl savo dialogiškumo islamui yra blogis. Todėl vienintelis galimas islamo santykis su Vakarais – juos naikinti (paskaitos, asmeninė komunikacija).
- 13 Moderniesiems Vakarams, nepaisant jų civilizacinės sąmonės dialogiškumo, būdingas dualistinis mąstymas, pasireiškiantis gėrio ir blogio, kūno ir sielos, šviesos ir tamsos, proto ir emocijų bei panašiomis priešpriešomis. Kitas moderniųjų Vakarų mąstymo bruožas kyla iš Pico De La Mirandola suformuluotos nuostatos: žmogus yra visų daiktų ir reiškinių matas. Šis bruožas pasireiškia taip: laikoma, jog viskas, kas egzistuoja, gali būti iš naujo sukurta ir perkurta, taip pat ir pats žmogus.
- 14 Balfour, R. *Principles of Democracy and Human Rights* // Lucarelli, S., Manners, I., (ed), *Values and Principles in European Foreign Policy*, 2006, Routledge, p. 128.
- 15 Mickūnas, A.; Šliogeris, A. *Filosofijos likimas*, Baltos lankos, 2009, p. 125.
- 16 Manners, I. The Constitutive Nature of Values, Images and Principles in the European Union // Lucarelli, S., Manners, I., (ed), *Values and Principles in European Foreign Policy*, 2006, Routledge, p. 19–41.
- 17 Dumont, L., *Esė apie individualizmą. Modernioji ideologija antropologiniu požiūriu*, Baltos lankos, 2002, p. 30
- 18 Plečkaitis, R. *Ivadas // Kantas, I. Praktinio proto kritika*, Vilnius, Mintis, 1987, p. 10.

SUMMARY

ILLUSORY POLICY OF ILLUSORY VALUES: SANCTIONS OF EUROPEAN UNION TO UZBEKISTAN IN 2005–2009

Keywords: the European Union, Uzbekistan, values, moral principles, civilization, foreign policy

Shortly following the bloodshed in Andizhan in May, 2005, the EU introduced sanctions to Uzbekistan. This diplomatic action marked an end of friendly partner relations between the parties and had severe geopolitical consequences for the West. During the sanctions period, human rights situation in Uzbekistan has not improved, neither any significant progress of democratic political reform was observable. Nevertheless, due to the pressing geopolitical interests and economic considerations, in November, 2009 the

EU has dropped sanctions to Uzbekistan. This four year period of partial disengagement of the EU from active policy in Uzbekistan saw serious and rapid deterioration of European and American geopolitical influence in Central Asia.

This round-about of European diplomacy in Uzbekistan was caused by the attempts of the EU to carry out so called moral foreign policy based on values of Western liberal democracy. The author argues that such policy only can be effective within the confines of a single civilization. Due to the different interpretations of the meanings of certain values among various civilizations, an attempt to introduce someone's own interpretation as the only true one, turns value-based diplomacy into a variation of power policy. This happens due to the fact that in the game where one interpretation should be acknowledged to be the correct one, the power is a single factor behind such an acknowledgement. The EU and the West in general, today is in a position to announce globally the superiority of their values. However, in the long run this ability may dramatically decrease, if the EU will continue to ignore the nature of international relations and will further sacrifice its geopolitical interests and influence to the value principles, as in the case with Uzbekistan.